

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΜΑΝΤΙΛΑΣ: ΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΙΑ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΙΑ

EMMANUEL TERRAY

Ο ούγγρος ιστορικός Ίσταν Μπίμπο (Istvan Bibó), σε πολλά δοκίμια που έγραψε στα μέσα του προηγούμενου αιώνα, προσπάθησε να εξηγήσει την τύφλωση και την ανευθυνότητα που κατά τη γνώμη του χαρακτήριζαν την πολιτική των κρατών της Κεντρικής Ευρώπης – Πολωνίας, Τσεχοσλοβακίας, Ουγγαρίας στη διάρκεια του μεσοπολέμου, πολιτική που οδήγησε τελικά τα κράτη αυτά στην καταστροφή. Για να ερμηνεύσει τη συμπεριφορά τους ο Μπίμπο πρότεινε μια πρωτότυπη κατηγορία, την πολιτική υστερία, το πεδίο εφαρμογής της οποίας μου φαίνεται πως υπερβαίνει κατά πολύ τα όρια του τομέα που εξετάζει.¹

Τι είναι πολιτική υστερία; Ας πάρουμε το παράδειγμα μιας κοινότητας η οποία αντιμετωπίζει μια δυσχερή κατάσταση ή ένα πρόβλημα, τα οποία θέτουν σε αμφισβήτηση σε βάθος, αν όχι την ύπαρξη, τουλάχιστον τον τρόπο της ζωής της και την αναπαράσταση που έχει για τον εαυτό της. Εάν δεν βρει στους ίδιους της τους κόλπους την ενέργεια και τα αναγκαία μέσα για να μετασχηματίσει αυτήν την κατάσταση ή να επιλύσει αυτό το πρόβλημα, εάν, κατά συνέπεια, νιώσει ταυτόχρονα απειλημένη και αδύνατη, τότε ενδέχεται να μπει στον πειρασμό να υιοθετήσει μια στάση υπεκφυγής: θα κατασκευάσει μια παραμορφωμένη, φασματική εικόνα της πραγματικής κατάστασης που την θέτει σε δοκιμασία· θα αντικαταστήσει το πραγματικό πρόβλημα που δεν μπορεί να αντιμετωπίσει με ένα άλλο πλασματικό, φαντασιακό, το οποίο θα το κατασκευάσει με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορέσει να το αντιμετωπίσει καταφεύγοντας αποκλειστικά στις δυνατότητες που προσφέρει ο λόγος και η διαχείριση των συμβόλων. Έτσι, καθώς μπορεί κανείς πάντα να μιλά και να παίζει με τα σύμβολα, η κοινότητα θα νιώσει πως υπερνίκησε τη δυσκολία με μικρό τίμημα και θα ξαναρχίσει να ζει όπως πριν.

Ανάλογες συμπεριφορές παρατηρούνται σε ποικίλες περιοχές της κοινωνικής ζωής. Πολλοί ανθρωπολόγοι εξήγησαν με αυτόν τον τρόπο τις μαγικές πεποιθήσεις και πρακτικές. Οι λεγόμενες «πρωτόγονες» κοινωνίες ένωσαν αφοπλισμένες μπροστά στη φύση που δεν καταλάβαιναν και δεν ήλεγχαν· την έβαλαν λοιπόν να κατοικείται από αόρατες δυνάμεις –θεότητες, στοιχειά, πνεύματα– τις οποίες επένδυσαν με την εξουσία να ελέγχουν τα φυσικά φαινόμενα· αίφνης, βρήκαν ένα μέσο, όχι μόνον να κατανοούν τα γεγονότα, αλλά και να επιδρούν σε αυτά, είτε κερδίζοντας την εύνοια αυτών των δυνάμεων, είτε αποφεύγοντας να τις ερεθίσουν με εξορκισμούς· φερ' ειπείν ή προσφορές.

Όσον αφορά τον όρο της υστερίας, ο Μπίμπο τον δανείστηκε από την ψυχιατρική και ιδιαίτερα από τον Φρόυντ. Γνωρίζουμε πώς περιγράφει ο Φρόυντ τη φοβία την οποία θεωρεί ως το βασικό σύμπτωμα της αγχώδους υστερίας:

«Αυτό το οποίο φοβόμαστε είναι προφανώς η ίδια μας η libido. Η διαφορά με την κατάσταση του πραγματικού άγχους έγκειται σε δύο σημεία: ο κίνδυνος είναι εσωτερικός αντί να είναι εξωτερικός και δεν είναι συνειδητά αναγνωρίσιμος. Στις φοβίες μπορούμε πολύ καθαρά να αναγνωρίσουμε πώς ο κίνδυνος αυτός μετατίθεται σε κάποιον εξωτερικό κίνδυνο, πώς, επομένως, ένα νευρωσικό άγχος μεταμορφώνεται σε ένα άγχος φαινομενικά πραγματικό. Ας αποδεχτούμε [...] πως ο αγοραφοβικός φοβάται συνήθως τις ενορμήσεις πειρασμού που ξυπνούν μέσα του από τις συναντήσεις που έχει στο δρόμο. Μέσα στη φοβία του, επιχειρεί μια μετατόπιση και τώρα πια είναι αγχωμένος μπροστά σε μια εξωτερική κατάσταση. Το κέρδος που αποκομίζει από αυτό είναι προφανώς ότι θεωρεί πως έτσι μπορεί να προστατευτεί καλύτερα. Μπροστά σε έναν εξωτερικό κίνδυνο μπορούμε να σωθούμε βάζοντάς το στα πόδια· η προσπάθεια να ξεφύγουμε από έναν εσωτερικό κίνδυνο είναι πολύ δύσκολη επιχείρηση».²

Μολονότι ο Μπίμπο δεν παραπέμπει στον Φρόυντ, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία πως οι αναλύσεις του και η ορολογία του εμπνέονται από αυτήν την περιγραφή.

Βέβαια, σε όλες τις περιπτώσεις που αναφέραμε η υστερική συμπεριφορά δεν

Ο **Emmanuel Terray** είναι ανθρωπολόγος και διευθυντής ερευνών στην Ε.Η.Ε.Σ.Σ· είναι επίσης στρατευμένος στην υπόθεση των «χωρίς-χαρτιά» μεταναστών.

έχει ως αποτέλεσμα ούτε την απομάκρυνση του επαπειλούμενου κινδύνου ούτε την επίλυση του προβλήματος· αντίθετα, αντιπροσωπεύει απέναντί τους μια ομολογία αδυναμίας. Επιτρέπει, ωστόσο, στο ατομικό ή το συλλογικό υποκείμενο να κερδίσει χρόνο, να μεταμφιέσει τον κίνδυνο ή το πρόβλημα, να τα θέσει κατά κάποιον τρόπο σε απόσταση κι έτσι να ζήσει μαζί τους, για όσον καιρό τουλάχιστον παραμένουν χρόνια και δεν σημειώνεται απότομη επιδείνωση τους.

Προσφεύγοντας στην έννοια της υστερίας υπάρχει ο κίνδυνος πολλών παρεκτροπών για τις οποίες μας προειδοποιεί ο Μπίμπο. Καταρχάς η υστερία είναι ασθένεια και όχι χειρισμός. Ακόμη κι αν αντικειμενικά συνιστά περισπασμό σε σχέση με την πραγματικότητα, δεν είναι κατ'ουδένα τρόπο συνειδητή και εσκεμμένη επιχείρηση· περισσότερο, μάλιστα, από περισπασμό θα ταίριαζε να μιλάμε για διασκέδαση, με την πασκαλιανή έννοια του όρου. Στην πολιτική υστερία, η κοινότητα και τα μέλη της δεν είναι παρά μόνον φαινομενικά δρώντα υποκείμενα· στην πραγματικότητα είναι ενεργούμενα. Άρα, η ειλικρίνειά τους, η καλή τους προαίρεση μένουν ανέπαφες και για αυτό το λόγο είναι πολύ δύσκολο να αντιπαλεύσει κανείς αυτή τη μόλυνση και να την θεραπεύσει.

Κατά δεύτερο λόγο, ο Μπίμπο έχει επίγνωση των μεθοδολογικών προβλημάτων που εγείρει η χρήση μιας έννοιας δανεισμένης από την ψυχολογία του ατόμου προκειμένου να περιγραφεί μια συλλογική συμπεριφορά. Ακόμη κι αν η πολιτική υστερία προσφέρει βήμα και επιλεκτικό εφελτήριο στις υστερικές προσωπικότητες, αυτή δεν γεννιέται από τη συγκόλληση των ατομικών υστεριών. Έχει τη δική της καταγωγή, τα δικά της αίτια, τη δική της ανάπτυξη. Προσβάλλει, αν όχι το σύνολο, τουλάχιστον το μεγαλύτερο μέρος των μελών της κοινότητας, μεταξύ αυτών δε και πάρα πολλούς οι οποίοι σε προσωπικό επίπεδο παραμένουν απόλυτα υγιείς και ισορροπημένοι ακόμη κι όταν γίνονται δραστήριοι φορείς της διάδοσής της. Στην περίπτωση αυτή, ανάμεσα στο ατομικό και το συλλογικό, ο Μπίμπο θέλει να αποφύγει τόσο την πλήρη ταύτιση όσο και τον απόλυτο διαχωρισμό και η απάντησή του μπορεί να θεωρηθεί ως πρότυπο επιστημολογικής σύνεσης.

«Οι ψυχολογικές έννοιες που χρησιμοποιήσαμε μέχρι τώρα ήταν εφαρμόσιμες τόσο στο άτομο όσο και στην κοινότητα. Επειδή ωστόσο ελλοχεύει ο κίνδυνος ενός κοινοτικού μυστικισμού, είναι σημαντικό να γνωρίζουμε την εμβέλεια αυτού του παραλληλισμού. Είναι εύκολο να χαράξουμε τα όριά του. Η ψυχή, η συνείδηση, ο φόβος, η δράση προσιδιάζουν στο άτομο. Η συνείδηση, ο φόβος, η αντίδραση, ο χαρακτήρας της κοινότητας δεν είναι παρά το άθροισμα των ατομικών δεδομένων, αρκεί να γνωρίζουμε πως τα δεδομένα αυτά μπορούν είτε απλώς να παρατάσσονται είτε να συνθέτουν μια ανώτερη ολότητα. Υπ' αυτό το πρίσμα, οι κοινοτικές διαδικασίες επιδεικνύουν ενίοτε εντυπωσιακές αναλογίες με τις ατομικές ψυχολογικές διαδικασίες. Ο άνθρωπος ο οποίος υποχωρεί τρομοκρατημένος μπροστά στο καθήκον που πρέπει να επιτελέσει και στη συνέχεια κομπάζει και γίνεται επιθετικός για να εκτρέψει την προσοχή από τον ίδιο του το φόβο είναι το πρότυπο ορισμένων κοινοτικών συμπεριφορών. Ετούτο όμως δεν σημαίνει πως η κοι-

νότητα έχει ψυχή όπως το άτομο και πως οι δύο τύποι συμπεριφοράς, της κοινότητας και των ατόμων, υπακούουν στους ίδιους κανόνες. Η κοινοτική διαδικασία προσθέτει και δομεί τις ατομικές αντιδράσεις κάτι που σημαίνει έναν μεγαλύτερο αριθμό δυνατών συνδυασμών κι επίσης έναν σπουδαιότερο ρόλο της συνείδησης, της πρόθεσης, των συμβάσεων και των στόχων της κοινότητας».³

Τα αρχικά προβλήματα: βλάβη της ενσωμάτωσης, στασιμότητα του γυναικείου ζητήματος

Αφού θέσαμε τις προϋποθέσεις αυτές και λάβαμε αυτές τις προφυλάξεις, ας υποκύψουμε στον πειρασμό να αναλύσουμε την πρόσφατη διαμάχη γύρω από την μουσουλμανική μαντίλα ως ένα έκδηλο επεισόδιο πολιτικής υστερίας. Οι διαστάσεις που έχει πάρει η συζήτηση, το πάθος με το οποίο διεξάγεται, η σχεδόν πλήρης ομοφωνία με την οποία όλοι εγκωμιάζουν την υιοθέτηση του νόμου, ξεπερνώντας τις συνηθισμένες διαιρέσεις, όλα αυτά αποτελούν ενδείξεις που μας προσανατολίζουν σε μια παθολογική ερμηνεία. Πολύ υποθετικά, θα ήθελα εδώ να σκιαγραφήσω τις γενικές της γραμμές.

Πρώτα απ' όλα ποιο είναι το αρχικό πρόβλημα, το οποίο βρίσκεται στην αφετηρία της υστερίας; Από τη δική μου πλευρά, αντιλαμβάνομαι δύο. Το πρώτο είναι αυτό που συνηθίζουμε να αποκαλούμε «βλάβη της ενσωμάτωσης», το γεγονός πως στη σημερινή Γαλλία ένα μεγάλο μέρος των ατόμων που προέρχονται από την μετανάστευση, είτε γάλλοι είτε ξένοι, είναι ντε φάκτο πολίτες δεύτερης κατηγορίας και συσσωρεύουν πάνω τους διακρίσεις και αποκλεισμούς. Γνωρίζουμε τις πολλαπλές όψεις αυτής της «βλάβης»: τον αστεακό διαχωρισμό των κοινοτήτων, το σχηματισμό απρόσβλητων θυλάκων ανεργίας και αθλιότητας, τα σχολικά γκέτο και τη σχολική αποτυχία, τις διακρίσεις στην πρόσληψη και στην παραχώρηση κατοικίας, τον ρατσισμό στην εργασία και, τέλος, τη συναισθηματική πικρία και τη βία που τα φαινόμενα αυτά προκαλούν σε όσους είναι θύματά τους και κυρίως στους νέους.

Το δεύτερο πρόβλημα σχετίζεται με την επιβράδυνση ή τη στασιμότητα που γνωρίζει σήμερα η διαδικασία εξίσωσης των φύλων. Από την εποχή της δεκαετίας του '70 και τις επιτυχίες που είχαν σημειωθεί στα ζητήματα της αντισύλληψης και της άμβλωσης, το γυναικείο ζήτημα δεν έχει προχωρήσει καθόλου· το χάσμα των μισθών μεταξύ αντρών και γυναικών είναι θεαματικό, οι γυναίκες παραμένουν σε μεγάλο βαθμό αποκλεισμένες από τα υψηλά κλιμάκια της πολιτικής, διοικητικής και οικονομικής ιεραρχίας· η βία εναντίον τους συνεχίζεται· η σεξιστική διαφήμιση και η πορνογραφική βιομηχανία ευδοκιμούν περισσότερο από ποτέ. Κοντολογίς, υπάρχει και εδώ μπλοκάρισμα. Τέλος, μολονότι τα δύο προβλήματα είναι ξεχωριστά, συναντιούνται σε ένα τουλάχιστον σημείο, καθώς η κατάσταση των γυναικών είναι σίγουρα πιο υποβαθμισμένη στα προάστια και στις λεγόμενες «ευπαθείς» συνοικίες όπου οι φαλλοκρατικοί περιορισμοί βαραίνουν περισσότερο.

Τα δύο προβλήματα διαθέτουν δύο κοινά χαρακτηριστικά. Καταρχάς, η εθνική συλλογικότητα μοιάζει να έχει παλύνει. Οι πρωτοβουλίες διαδέχονται η μία την άλλη, αλλά

μου φαίνονται πως είναι όλες τους καταδικασμένες να καθηλωθούν και να αποτύχουν. Γιατί ως προς αυτό το ζήτημα οι νόμοι-πλαίσια, τα προγράμματα, οι σχεδιασμοί, κοντολογίς, το κλασικό οπλοστάσιο των κοινοβουλίων, των κυβερνήσεων και των διοικήσεων είναι εξαιρετικά ανεπαρκές, για να μην πω εντελώς αναποτελεσματικό. Πράγματι και στις δύο περιπτώσεις πρέπει να αλλάξουν εκ βάθρων οι νοοτροπίες και οι συμπεριφορές· πρέπει να συγκρουσθούμε μετωπικά με ένα πελώριο αμάλγαμα από προκαταλήψεις, συνήθειες και συμφέροντα. Για να μείνω σε δύο παραδείγματα, η κατάργηση των συνοικιών γκέτο απαιτεί τουλάχιστον την αναδιάρθρωση του αστικού χώρου, τη συστηματική αναδιανομή των κοινωνικών κατοικιών στο σύνολο των επιμέρους κοινοτήτων, την εφαρμογή μιας αποφασιστικής πολιτικής κοινωνικής ανάμιξης και στο τέλος αυτής της διεργασίας, και για να της δοθεί όλη της η αποτελεσματικότητα απαιτεί την αυστηρή εφαρμογή της σχολικής χάρτας. Εξάλλου, η επίτευξη της ισότητας των φύλων στο χώρο της εργασίας θα αμφισβητούσε και πάλι πλήθος συνήθειες και «κεκτημένα πλεονεκτήματα». Συνολικά και στις δύο περιπτώσεις, πρόκειται για μια δουλειά που η κοινωνία οφείλει να κάνει με τον εαυτό της, που ο καθένας μας οφείλει να κάνει με τον εαυτό του και καμιά εξουσία, όσο καλές προθέσεις κι αν έχει και όσο ισχυρή κι αν είναι, δεν θα μπορέσει να την κάνει στη θέση μας.

Ωστόσο, μια πολιτική κουλτούρα που μετρά ήδη πολλούς αιώνες ζωής οδηγεί τους Γάλλους να υπερτιμούν το ρόλο του Κράτους και του νόμου στη διευθέτηση των δημοσίων υποθέσεων· είναι, συνεπώς, αφοπλισμένοι όταν βρίσκονται αντιμέτωποι με προβλήματα η λύση των οποίων απαιτεί προφανώς άλλους τρόπους συλλογικής δράσης: την παιδαγωγική, την πειθώ, το παράδειγμα. Εξάλλου, οι αλλαγές που απαιτούνται θα είναι υποχρεωτικά αντιδημοφιλείς, επειδή ακριβώς θα ανατρέψουν τον τρόπο της ζωής και τα ήθη, τους εγωισμούς και τα προνόμια· μέσα σε μια «δημοκρατία γνώμης», όπως είναι η δική μας, όπου έχουμε εκλογές κάθε δύο ή τρία χρόνια και στο μεσοδιάστημά τους οι δημοσκοπήσεις πολλαπλασιάζονται, δεν μπορώ να φανταστώ ποιος από το πολιτικό, πνευματικό ή μεντιατικό κατεστημένο θα διακινδύνευε να τις προτείνει και να τις υπερασπιστεί. Νομίζω ότι οι δύο αυτές παρατηρήσεις αρκούν από μόνες τους για να εξηγήσουν την αδυναμία και την ακινησία που μας χαρακτηρίζουν εδώ και δεκαετίες στα δύο αυτά μέτωπα.

Επιπλέον, η επιμονή και το εύρος των δύο προβλημάτων που αναφέραμε θέτουν σε σκληρή δοκιμασία την εθνική μας αυτοεκτίμηση. Μας αρέσει να αναπαριστούμε τη δημοκρατική Γαλλία (σημ.: France républicaine) ως μια χώρα υποδοχής κι ασύλου· για μας παραμένει η κληρονόμος της Μεγάλης Επανάστασης, η πατρίδα των δικαιωμάτων του ανθρώπου, το ευλογημένο βασίλειο της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφότητας· είμαστε πάντα έτοιμοι να την προτείνουμε ως υπόδειγμα σε ολόκληρον τον κόσμο. Είναι επώδυνο λοιπόν για μας όταν διαπιστώνουμε πως αυτό το αυτάρεσκο πορτρέτο διαψεύδεται βίαια από την πραγματικότητα. Και σε μας όπως κι αλλού η λέπρα του αποκλεισμού επεκτείνεται, οι ανισότητες βαθαίνουν, ο ρατσισμός είναι μiasματικός και δεν είμαστε καθόλου

σε θέση να κάνουμε τους δασκάλους στους γείτονές μας.

Η πολιτική υστερία, το είπαμε ήδη, προκύπτει σε δύο περιπτώσεις: πρέπει από την μια πλευρά η κοινότητα να αισθάνεται αδύναμη μπροστά σε μια κατάσταση που δεν ελέγχει· πρέπει, από την άλλη, να νιώθει, αν όχι πως η ύπαρξή της απειλείται, πως τουλάχιστον ο ναρκισσισμός της έχει πληγωθεί, πως έχει προσβληθεί η εικόνα που έχει για τον εαυτό της. Προφανώς οι δύο αυτές συνθήκες συναντιούνται στην σημερινή Γαλλία.

Το πρόβλημα της αναπλήρωσης: το ζήτημα της μαντίλας

Η υστερική κοινότητα, όταν αντιμετωπίζει δυσκολίες και δεν κατορθώνει να τις ξεπεράσει, τις αναπληρώνει με ένα πλασματικό πρόβλημα που είναι σε θέση να το χειριστεί αποκλειστικά με τις δυνατότητες που της προσφέρουν ο λόγος και τα σύμβολα: αποκτά, έτσι, την ψευδαίσθηση ότι υπερπηδά θριαμβευτικά το εμπόδιο. Κατά την άποψή μου, το ζήτημα της μαντίλας παίζει αυτόν ακριβώς το ρόλο του υποκατάστατου. Για να είναι αξιόπιστο αναπλήρωμα, το νέο πρόβλημα οφείλει να πληροί πολλές προϋποθέσεις. Καταρχάς οφείλει να έχει πρόδηλη σχέση με τα προβλήματα που καλείται να αντικαταστήσει, έτσι ώστε μιλώντας για το μεν να δίνεται η αίσθηση ότι ο λόγος είναι για τα δε, χωρίς ωστόσο αυτά να δηλώνονται ρητά ως αντικείμενο. Το ζήτημα της μαντίλας ικανοποιεί αυτήν την απαίτηση: την μαντίλα φοράνε κοπέλες μουσουλμανικού θρησκευματος που σχεδόν όλες ανήκουν σε οικογένειες μεταναστών· εξάλλου, την φοράνε μόνον κοπέλες και, όποια κι αν είναι η σημασία που της δίνουμε, φαίνεται σαν «σημάδι» της κατάστασης της γυναίκας – θα επανέλθω στο σημείο αυτό. Κατά συνέπεια, το ζήτημα της μαντίλας επιτρέπει την επίκληση –με την έννοια που επικαλούμαστε ένα πνεύμα– τόσο των δυσκολιών της ενσωμάτωσης όσο και εκείνων της ισότητας μεταξύ των φύλων.

Στην αρχή ωστόσο το ζήτημα της μαντίλας δεν φαινόταν να προσφέρεται για το ρόλο για τον οποίον το προόριζαν, καθώς τα γεγονότα πάνω στα οποία βασίστηκε ήταν επουσιώδη. Όπως γνωρίζουμε, οι διαθέσιμες απογραφές –της Υπηρεσίας Πληροφοριών και του Υπουργείου Παιδείας– απαριθμούν για το έτος 2003 περίπου 1200 περιπτώσεις, εκ των οποίων παραβατικές ήταν περίπου οι 24 και από αυτές σε αποβολές κατέληξαν οι 4.⁴ Δείχνουν επιπλέον πως ο ετήσιος αριθμός των περιπτώσεων που έχουν επισημανθεί δεν έχει μεταβληθεί καθόλου από το 1989. Προφανώς η βάση αυτή ήταν πολύ ασταθής και δεν μπορούσε να στηρίξει ανάλογη «μεγάλη εθνική διαμάχη»· χρειάστηκε λοιπόν να διευρυνθεί. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκαν δύο στρατηγικές τις οποίες μπορούμε να παρακολουθήσουμε επί το έργο στην έκθεση της επιτροπής Σταζί (Stasi).⁵ Η έκθεση αυτή έχει το προνόμιο να αντανakλά πολύ πιστά την κλιμάκωση και τη ρητορική της υστερίας και θα δανειστώ από εκεί τα παραδείγματα τα οποία χρειάζομαι για να υποστηρίξω την υπόθεσή μου.

Ένα πρώτο επιχείρημα ήταν η αμφισβήτηση της αξίας των επίσημων στατιστικών, σύμφωνα με την κλασική μέθοδο που υπαγορεύει να σπάμε το θερμόμετρο όταν δεν μας

δίνει τα επιθυμητά αποτελέσματα. Η επιτροπή προτίμησε να εμπιστευθεί τα λόγια των «εργατών πεδίου». Ο καθένας περιέγραφε μια κατάσταση ιδιαίτερα τεταμένη στο σχολείο όπου δούλευε. Στο ποιοτικό επίπεδο ο λόγος αυτός είναι πράγματι αναντικατάστατος· δεν ισχύει όμως το ίδιο για το ποσοτικό επίπεδο. Το 1815 για να μάθεις τις απώλειες της μάχης του Βατερλώ έπρεπε μάλλον να απευθυνθείς στον Αυτοκράτορα ή τον Στρατηγό Νέυ παρά στον Φαμπρίς ντελ Ντονγκό... Εν πάσει περιπτώσει, η επιτροπή προτίμησε να συμπεράνει πως η διοίκηση δεν μπορούσε πλέον να χειριστεί την κατάσταση, πως η κρίση της είχε ξεφύγει, πως είχε χάσει τον έλεγχο. Πολύ φυσική κατάληξη: εάν η επιτροπή παραδεχόταν πως το φαινόμενο ήταν περιορισμένης εμβέλειας, θα είχε ταυτόχρονα υπονομεύσει το λόγο της ύπαρξής της· έτσι, με μια παράδοση αντιστροφής, κατά την ακρόαση από τον υπουργό Φερύ επικαλέστηκαν την ίδια τη δημιουργία της επιτροπής για να καταδείξουν τη σοβαρότητα του προβλήματος (Le Monde, 12/12/03, σ. 6).

Πολλοί σχολιαστές εκτίμησαν τότε πως οι δείκτες που παρείχε η διοίκηση θα έπρεπε τουλάχιστον να τετραπλασιαστούν. Ωστόσο, ακόμη και μετά τον πολλαπλασιασμό το γινόμενο παρέμεινε ελάχιστα εντυπωσιακό. Επιστράτευσαν λοιπόν ένα δεύτερο επιχείρημα: το γινόμενο, μας διαβεβαίωσαν, αντιπροσωπεύει την κορυφή ενός παγόβουνου, τη βυθισμένη μάζα του οποίου δεν υπολογίζουμε. Βλέπουμε πράγματι μόνον την εμπροσθοφυλακή ενός στρατού, ενώ το κυρίως σώμα του είναι ακόμη κρυμμένο στο χαρακώματα. Πίσω από αυτήν την εμπροσθοφυλακή κρύβονται σκοτεινές δυνάμεις που «κρατούν τα νήματα» και επιδιώκουν σε πρώτη φάση να δοκιμάσουν τις αντιστάσεις μας προκειμένου να δώσουν το σήμα της εφόδου. Αυτές τις σκοτεινές δυνάμεις τις συναντούμε σχεδόν σε κάθε σελίδα της επιτροπής Σταζί: «πολιτικοθηρσκευτικοί ακτιβιστές» (σ. 18, στήλη 1), «εξτρεμιστικές πολιτικοθηρσκευτικές τάσεις» (σ. 20, στ. 3), «ακτιβιστική μειονότητα» (σ. 21, στ. 1), «οργανωμένες ομάδες που δοκιμάζουν την αντίσταση της Δημοκρατίας» (σ. 22, στ. 1), «κοινοτιστικές πολιτικοθηρσκευτικές ομάδες» (σ. 22, στ. 1) κλπ. Η έκθεση είναι πολύ προσεκτική και δεν προσδιορίζει περαιτέρω την ταυτότητά τους: η ανωνυμία τους, έτσι, τις καθιστά ακόμη πιο τρομακτικές. Μας αφήνει πάντως να υποθέσουμε πως οι ομάδες αυτές ανήκουν στο νεφέλωμα του ισλαμικού φανατισμού τον πυρήνα του οποίου, όπως γνωρίζουμε όλοι, αποτελεί σε τελευταία ανάλυση η Αλ Κάιντα. Και ότι ο στόχος τους δεν είναι άλλος από την αποσταθεροποίηση των θεσμών μας και της δημοκρατίας μας: «διακυβεύεται το ίδιο το μέλλον του δημόσιου τομέα», μας λένε (σ. 21, στ. 5) και πέραν αυτού «οι απειλές κλυδωνίζουν το σύνολο του νομικού μας οικοδομήματος» (σ. 23, στ. 2). Το μόνο που κάνουν όσοι στις συνθήκες αυτές επιμένουν πεισματικά να υποβαθμίζουν την απειλή, υπενθυμίζοντας τα επίσημα στοιχεία, είναι να επιδεικνύουν τη δική τους τύφλωση...

Ο Τοκβίλ είχε γράψει στο έργο του «Το Παλαιό Καθεστώς και η Επανάσταση» (L'Ancien Régime et la Révolution): «Πολύ συχνά στην πολιτική ο φόβος είναι πάθος που θεριεύει εις βάρος όλων των άλλων παθών. Όταν πλέον δεν

επιθυμούμε τίποτε με θέρμη, είναι φυσικό να φοβόμαστε τα πάντα» (εκδ. Gallimard, 1953, τομ II, σ. 280). Πράγματι, πώς να συγκινήσεις έναν λαό τόσο απομαγευμένο και μπλαζέ όπως ο δικός μας, εάν περιοδικά δεν τον κάνεις να τρέμει μπροστά σε φανταστικούς κινδύνους; Η διαδικασία είναι πολύ αποτελεσματική, γιατί καθώς παρατηρεί και ο Γκιζό (Mémoires, éd. Paleo, 2003, τ. 2, σ. 18): «Οι άνθρωποι είναι έτσι φτιαγμένοι που οι χιμαιρικοί κίνδυνοι είναι γι αυτούς οι χειρότεροι· ενάντια σε σώματα παλεύουμε με τα φαντάσματα χάνουμε τα λογικά μας, είτε από φόβο είτε από οργή».

Η εξουδετέρωση του αρχικού προβλήματος

Θα πρέπει ωστόσο εδώ να αναδείξουμε μια ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στην ατομική και τη συλλογική υστερία. Στην πρώτη, το αρχικό πρόβλημα απωθείται στο ασυνείδητο και το πρόβλημα αναπλήρωσης καταλαμβάνει πλέον μόνο του το προσκήνιο. Μια τέτοια έκλειψη δεν μπορεί να συμβεί στην κλίμακα της κοινότητας, αν όχι για άλλο λόγο, επειδή τουλάχιστον δεν υπάρχει συλλογικό ασυνείδητο· το αρχικό πρόβλημα συνεχίζει λοιπόν να ελκύει την προσοχή με τις επιπτώσεις του και παραμένουν πάντα μερικοί παρατηρητές που έχουν ξεφύγει από την υστερία για να υπενθυμίζουν την ύπαρξή του. Στη συλλογική υστερία δεν υπάρχει λοιπόν απώθηση αλλά εξουδετέρωση. Θα αποκαλούσα χαριτολογώντας τη διεργασία: «βγάζουμε το καπέλο μας και προχωράμε»· συνεχίζουμε βέβαια να επικαλούμαστε το αρχικό πρόβλημα, αλλά σύντομα με ένα ρητορικό πυροτέχνημα το βάζουμε κατά κάποιον τρόπο εντός παρενθέσεων· μπορούμε πλέον να στρέψουμε το λόγο μας προς το πρόβλημα αναπλήρωσης και να συνεχίσουμε ανενόχλητοι το δρόμο μας σαν να μην συνέβαινε τίποτε.

Η έκθεση Σταζί μας προσφέρει μια τυπική περίπτωση της τεχνικής αυτής και της εφαρμογής της. Δεν αποσιωπά τις δυσκολίες της ενσωμάτωσης, μας προτείνει, αντίθετα, μια εξαιρετικά ακριβή και καίρια περιγραφή τους. Επισημαίνει πολύ σωστά πως η αναδίπλωση της κοινότητας στον εαυτό της δεν είναι τόσο ηθελημένη, όσο επιβεβλημένη εξαιτίας του αστεακού της περιβάλλοντος· αναλύει πολύ σωστά τη διαδικασία με την οποία ένα στίγμα μετατρέπεται σε έμβλημα, όπως στο γνωστό σύνθημα black is beautiful. Τελειώνοντας την προσέγγισή της, η έκθεση καταλήγει σε μια κατηγορηματική ετυμηγορία: «Ο κοσμικός χαρακτήρας του κράτους δεν έχει νόημα και νομιμότητα παρά μόνον εάν η ισότητα των ευκαιριών διασφαλίζεται σε κάθε σημείο του εδάφους μας» (σ. 22, στ. 6).

Ένα αφελές μυαλό θα έμπαινε στον πειρασμό να συμπεράνει πως, αφού σύμφωνα με την ομολογία της ίδιας της έκθεσης, η ισότητα των ευκαιριών δεν διασφαλίζεται σε κάθε σημείο του εδάφους μας, ο κοσμικός χαρακτήρας του κράτους δεν έχει προς το παρόν ούτε νόημα ούτε νομιμότητα. Αλίμονο! Για την έκθεση Σταζί συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο:

«Ορισμένες κοινωνικές συνθήκες καθιστούν τα δικαιώματα ελάχιστα αξιόπιστα και ως εκ τούτου τα θύματά τους είναι αρνητικά προδιατεθειμένα ως προς την ανάληψη των υποχρεώσεών τους. Δεν θα έπρεπε ωστόσο να επωφελο-

νται από την κατάσταση αυτή και να θεωρούν πως οι απαιτήσεις του κοσμικού χαρακτήρα του κράτους στερούνται νομιμότητας και να αρνούνται να τις αποδεχτούν με πρόσχημα πως υφίσταται κοινωνική ανισότητα» (σ. 22, στ. 5).

Έτσι κλείνει ο κύκλος: ενώ λίγο πριν η απάλειψη της κοινωνικής ανισότητας παρουσιαζόταν ως μια αναγκαία συνθήκη για τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους, τώρα μεταμορφώνεται σε απλό πρόσχημα το οποίο έχουμε κάθε δικαίωμα να βάλουμε στην άκρη χωρίς δεύτερη συζήτηση. Την βγάζουμε λοιπόν από το παιχνίδι και συνεχίζουμε το δρόμο μας. Αν πιστέψουμε την επιτροπή Σταζί, η μέθοδος αυτή μπορεί να εφαρμοστεί σε κάθε περίπτωση, γιατί, όπως πολύ κομψά δηλώνει, «η μεγαλοσύνη των αρχών δεν θα έπρεπε σε καμία περίπτωση να διαψεύδεται από την ταπεινότητα των πρακτικών» (σ. 22, στ. 5): καθώς η αντίστροφη πρόταση είναι εξίσου αληθής –η μεγαλοσύνη των αρχών δεν εμποδίζει σε τίποτε την ταπεινότητα των πρακτικών– μπορούμε πια να συνεχίσουμε στην ίδια κατεύθυνση και να διακηρύττουμε τις αρχές, εγκαταλείποντας τις πρακτικές στην ταπεινότητά τους: αυτό ήταν αναμφίβολα το συμπέρασμα στο οποίο στόχευε η έκθεση.

Έτσι εξηγείται η εξαιρετική ένδεια της έκθεσης Σταζί, όταν προσπαθεί να διατυπώσει συγκεκριμένες προτάσεις για την ενσωμάτωση. Η επιτροπή «εύχεται η πολιτική του αγώνα εναντίον των αστεακών διακρίσεων να γίνει εθνική προτεραιότητα» (σ. 23, στ. 1): θα βρει έτσι κι αυτή τη θέση της πλάι στον αγώνα ενάντια στην οδική ανασφάλεια, στην αξιοποίηση των αναπήρων, στη μάχη ενάντια στον καρκίνο, στην αλληλεγγύη με την τρίτη ηλικία, στην καταστολή της ανασφάλειας, στην αναμόρφωση του συστήματος υγείας και σε τόσες άλλες εθνικές προτεραιότητες ο κατάλογος των οποίων μπορεί να διευρυνθεί κατά το δοκούν, καθώς μάλιστα λείπουν οι πόροι για να εφαρμοστούν. Εξάλλου, όπως μας λένε, «η μελλοντική ανεξάρτητη ανώτερη αρχή που θα είναι αρμόδια να ασχοληθεί με όλες τις μορφές διακρίσεων θα πρέπει να τροποποιήσει τις πρακτικές και να επιτύχει την εξέλιξη των συμπεριφορών κυρίως ως προς το ζήτημα του άμεσου ή έμμεσου ρατσισμού και της θρησκευτικής μισαλλοδοξίας » (σ. 23, στ. 1).

Μας έρχεται στο μυαλό η μέθοδος του Καρτέσιου, έτσι όπως την είχε συνοψίσει ο Λάιμπνιτς: πάρτε ό,τι σας χρειάζεται, κάντε ό,τι νομίζετε και θα αποκομίσετε ό,τι αναζητάτε. Ποια μέσα θα διατεθούν στην ανώτερη αρχή; Θα δράσει με την πειθώ ή με τον εξαναγκασμό; Θα έχει την εξουσία να επιβάλει κυρώσεις; Ποιος θα την εκπροσωπεί στο πεδίο; Θα έχει δικό της προσωπικό; Όποιος θα ήταν ευτυχής εάν μάθαινε τις απόψεις της επιτροπής Σταζί γύρω από αυτό το ζήτημα, θα πρέπει να περιμένει μια άλλη ευκαιρία.

Αποστειρωμένες αρχές

Έτσι, αφού παραμερίστηκε το πραγματικό, η συζήτηση πια μπορεί να επικεντρωθεί στην αιθέρια σφαίρα των υψηλών αρχών. Η ρητορεία της γαλλικής πολιτικής ειδικεύεται στην επιστράτευση τους με το παραμικρό και η έκθεση Σταζί δεν

αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα: η ελευθερία της συνείδησης, η αυτονομία του προσώπου, το κριτικό πνεύμα, η ανεκτικότητα, η ισότητα των ευκαιριών και των φύλων, ο κοσμικός χαρακτήρας του σχολείου και του Κράτους, όλες οι μεγάλες αξίες της Δημοκρατίας προσέρχονται στο ραντεβού, με μόνη και όχι εντελώς αθώα εξαίρεση την αδελφότητα. Αλλά επιπλέον θα πρέπει η εξύμνηση των αρχών να μην επαναφέρει από το παράθυρο, τολμώ να πω, μια πραγματικότητα την οποία φρόντισαμε με κόπο να πετάξουμε έξω από την πόρτα. Ο κίνδυνος δεν είναι αμελητέος: όταν διακηρύσσουμε μια αρχή, θα πρέπει αργά ή γρήγορα να αναφέρουμε πώς αυτή εκφράζεται από τα γεγονότα. Έτσι εξηγείται ένα καινούργιο χαρακτηριστικό της έκθεσης Σταζί, πολύ αντιπροσωπευτικό κι αυτό της κοινής επιχειρηματολογίας των υποστηρικτών ενός νόμου ενάντια στη μαντίλα. Καταρχάς, επικαλούνται μια αρχή στην οποία αποδίδουν απόλυτη αξία και οικουμενική ισχύ, αλλά στη συνέχεια την περιορίζουν αυστηρά στην περίπτωση της μουσουλμανικής μαντίλας στο δημόσιο σχολείο, εξαιρώντας κάθε άλλο αντικείμενο, κάθε συνθήκη ή περίπτωση.

Πολλοί αντίπαλοι της μαντίλας υπογραμμίζουν πως η μαντίλα είναι ένα προκλητικό σύμβολο της καταπίεσης και της ταπείνωσης των γυναικών κι ως τέτοιο δεν θα έπρεπε να το ανεχόμαστε στη Δημοκρατία μας. «Αντικειμενικά», δηλώνει για παράδειγμα ο Μπερνάρ Σταζί στην εφημερίδα Ουέστ-Φρανς, «η μαντίλα εκφράζει την αλλοτρίωση των γυναικών». «Αντικειμενικά» σημαίνει πως την εξετάζουμε αυτή καθ' αυτή, ανεξάρτητα από τη θέση, τα αισθήματα και τις πεποιθήσεις των γυναικών που την φοράνε. Αν όμως συνέβαινε κάτι τέτοιο, η μαντίλα δεν θα έπρεπε να απαγορευτεί μόνο στο δημόσιο σχολείο, αλλά παντού, σε όλες τις συνθήκες: στο πανεπιστήμιο, στις επιχειρήσεις, στα μέσα μεταφοράς, στο δρόμο, στην αγορά κλπ.

Πιο συγκεκριμένα, και θα επανέλθω σε αυτό το ζήτημα, δεν θα έπρεπε άραγε να απαγορευτεί και στα ισότιμα ιδιωτικά σχολεία που χρηματοδοτούνται από τη Δημοκρατία και τα οποία, όπως εξάλλου το λέει και ο νόμος, συντρέχουν τον δημόσιο τομέα; Δεν θα έπρεπε να αναρωτηθούμε τι τάχα σημαίνουν οι άλλες, οι μη ισλαμικές, μαντίλες, όπως για παράδειγμα τα κεφαλοκαλύμματα που φοράνε ορισμένες καθολικές μοναχές; Βέβαια, οι αντίπαλοι της μαντίλας δεν διανοήθηκαν ποτέ να γενικεύσουν τόσο την απαγόρευση που προτείνουν: μπορούμε ωστόσο να αναρωτηθούμε σε ποιο βαθμό πιστεύουν πράγματι την αρχή που διακηρύσσουν.

Το ερώτημα είναι ακόμη πιο καίριο εάν αναλογιστούμε πως άλλα σύμβολα της υποβάθμισης των γυναικών –για παράδειγμα η σεξιστική διαφήμιση ή η πορνογραφική βιομηχανία– δεν προκαλούν τόσο παθιασμένες συζητήσεις και όσοι έχουν κατά καιρούς προτείνει την νομοθετική απαγόρευσή τους έχουν στιγματιστεί αμέσως ως παρωχημένοι υποστηρικτές της ηθικής τάξης.

Άλλοι πάλι αντίπαλοι της μαντίλας βασίζονται στην αρχή της κοσμικότητας και απαιτούν να απαγορευθούν στα δημόσια σχολεία όλα τα σημάδια θρησκευτικής ένταξης: είναι όμως προφανές πως στόχος τους είναι μόνον η μαντίλα: η αναφορά τους στους ευμεγέθεις σταυρούς και τα χιπά είναι

ένα προπέτασμα που δεν εξαπατά πλέον κανέναν. Αλλά και πάλι γιατί να περιοριζόμαστε στα ενδυματολογικά σύμβολα;

Η επιτροπή Σταζί χαιρείται που «οι διοικήσεις των σχολείων λαμβάνουν περισσότερο υπόψη τους απ' ό,τι στο παρελθόν τις διατροφικές απαγορεύσεις που συνδέονται με θρησκευτικές πεποιθήσεις» (σ. 21, στ. 2). Ωστόσο, γιατί η άρνηση να μοιραστούν τα παιδιά το κοινό γεύμα δεν είναι σημάδι ένταξης, τόσο «επιδεικτικό» τουλάχιστον όσο και η μαντίλα;

Εξάλλου γιατί να απαγορεύσουμε την μαντίλα μόνο στα δημόσια σχολεία; Σε μια πρόσφατη συζήτηση ο Ζακ Λανγκ υπενθύμιζε πως από το νόμο Ντεμπρέ του 1959 τα ισότιμα ιδιωτικά σχολεία εκπληρώνουν δημόσια αποστολή και «οφείλουν να υποδέχονται όλα τα παιδιά, χωρίς διακρίσεις ως προς την καταγωγή, τις απόψεις και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους [...] σεβόμενα πλήρως την ελευθερία της συνείδησης»· για αυτόν ακριβώς το λόγο επωφελούνται από την κρατική χρηματοδότηση. Αν όμως συμβαίνει αυτό, γιατί θα πρέπει τα ιδιωτικά σχολεία να εξαιρούνται από την εφαρμογή της κοσμικότητας που είναι ο κανόνας σε όλη την δημόσια εκπαίδευση; Από την πλευρά της, η έκθεση Σταζί υπογραμμίζει πως «οι υποχρεώσεις ουδετερότητας» που είναι επιβεβλημένες στο δημόσιο τομέα «θα πρέπει να αναφέρονται στις συμβάσεις με τις επιχειρήσεις που αναλαμβάνουν υποχρεώσεις του δημόσιου τομέα ή συντρέχουν το δημόσιο τομέα» (σ. 23, στ. 3). Αν φαντάζεστε πως η τελευταία αυτή διατύπωση περιλαμβάνει τα ισότιμα ιδιωτικά σχολεία κάνετε λάθος: τόσο για τον Ζακ Λανγκ όσο και για τους συντάκτες της έκθεσης Σταζί, οι αρχές της κοσμικότητας και της ουδετερότητας δεν εφαρμόζονται σε αυτά τα ιδρύματα εξαιτίας του «ιδιαίτερου τους χαρακτήρα». Ακόμη περισσότερο, η έκθεση Σταζί θεωρεί τα ισότιμα ιδιωτικά σχολεία ως πραγματική εγγύηση της θρησκευτικής ελευθερίας: «Η ύπαρξη θρησκευτικής εκπαίδευσης σε συμβασιακή σχέση συνεργασίας με το Κράτος επιτρέπει την πλήρη έκφραση της θρησκευτικής ελευθερίας με τον συνυπολογισμό του ιδιαίτερου χαρακτήρα της θρησκείας» (σ. 19, στ. 4).

Έτσι, η έκθεση υπογραμμίζει πως «καμία νομοθετική ρύθμιση δεν αντιτίθεται στη δημιουργία μουσουλμανικών σχολείων (σ. 19, στ. 4), και με έναν λεκτικό ακροβατισμό βεβαιώνει πως «το επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο ο νόμος θα μπορούσε να ευνοεί την ιδιωτική εκπαίδευση δεν συνιστά πλέον κώλυμα», καθώς «ορισμένοι μουσουλμάνοι γονείς προτιμούν ήδη να καταφεύγουν στην καθολική εκπαίδευση ώστε τα παιδιά τους να επωφελούνται από τις θρησκευτικές αξίες» (σ. 23, στ. 5).

Δεν υπονοεί όμως αυτό πως μια αποδεκτή απάντηση στο ζήτημα της μαντίλας θα ήταν ο πολλαπλασιασμός των ισότιμων θρησκευτικών μουσουλμανικών σχολείων; Εκεί η μαντίλα δεν θα επιτρέπεται απλώς αλλά θα επιβάλλεται στο όνομα του «ιδιαίτερου χαρακτήρα» τους. Όσο για τις επιπτώσεις που θα έχει η λύση αυτή στην ενσωμάτωση των κοριτσιών, η επιτροπή κατά τα φαινόμενα δεν το έκρινε χρήσιμο να αναρωτηθεί.

Με τον ίδιο τρόπο, η επιτροπή Σταζί αποφεύγει να συζητήσει το καθεστώς της Αλσατίας και του Μοζέλα. Καθώς τα τρία διαμερίσματα αποτελούν μέρη της Γαλλικής Δημοκρα-

τίας βλέπουμε ότι αυτή η τελευταία γνωρίζει να εφαρμόζει τη κοσμικότητά της με πολλούς διαφορετικούς τρόπους και ότι κατά περίπτωση καταδέχεται να αφήνει χώρο να αναπτυχθούν οι τοπικές ιδιαιτερότητες. Η επιτροπή Σταζί δεν βλέπει σ' αυτό τίποτε το αφύσικο:

«Η επιτροπή εκτιμά πως η επαναβεβαίωση της κοσμικότητας δεν οδηγεί στην αμφισβήτηση του ιδιαίτερου καθεστώτος που διέπει την Αλσατία και τον Μοζέλα, καθεστώς με το οποίο είναι ιδιαίτερα συνδεδεμένος ο πληθυσμός των τριών αυτών διαμερισμάτων.» (σ. 22, στ. 6).

Το γεγονός πως η προσήλωση ενός πληθυσμού αρκεί για να δικαιολογήσει την παραβίαση του κοινού νόμου είναι ένα παράξενο επιχείρημα σε ένα κείμενο που είναι εξ ολοκλήρου αφιερωμένο στη καταδίκη του κοινοτισμού. Μολονότι δεν το διευκρινίζει ρητά, φαίνεται πως για την επιτροπή Σταζί ο νόμος που απαγορεύει τα θρησκευτικά σύμβολα στα σχολεία δεν αφορά την Αλσατία και τον Μοζέλα.

Συνολικά, μεταξύ των καθολικών και απόλυτων αρχών τις οποίες διακηρύσσουμε και την εξαιρετικά περιορισμένη εφαρμογή τους στην οποία αρκούμαστε, υπάρχει ένα χάσμα το οποίο πρέπει να εξηγηθεί. Ορισμένοι μιλούν για κυνισμό ή υποκρισία. Κατά τη γνώμη μου η ουσία είναι αλλού. Για ακόμη μία φορά η υστερία είναι μια παθολογική διαταραχή και οι ανακολουθίες που επισημάναμε δεν είναι παρά τα συμπτώματα της διαταραχής αυτής. Η υστερική κοινότητα νιώθει την ψυχαναγκαστική ανάγκη να απαγγέλλει τις αρχές της και τις αξίες της, προκειμένου να διασφαλίζει και να επανεπιβεβαιώνει την αναπαράσταση που έχει για τον εαυτό της. Δεν πρόκειται όμως να αποδεχτεί την αντιπαράθεση με μια πραγματικότητα η οποία γίνεται αντιληπτή ως επώδυνη, επικίνδυνη ή εχθρική: εάν η εφαρμογή των αρχών μοιάζει να οδηγεί σε αυτήν την αντιπαράθεση, θα απαρνηθούμε χωρίς δεύτερη σκέψη τις αρχές. Ποια κυβέρνηση στο όνομα της κοσμικής συνοχής του κράτους θα σκεφτόταν να αναμορφώσει το καθεστώς της Αλσατίας και του Μοζέλα ή το νόμο Ντεμπρέ του 1959; Όποιες κι αν είναι, εδώ, οι διακηρύξεις προθέσεων, η αρχή της σκοπιμότητας παίρνει το πάνω χέρι και οι απαιτήσεις για λογική συνέπεια υποχωρούν γρήγορα μπροστά στην απόλυτα κατανοητή μέριμνα να διασφαλιστεί η γαλήνη. Τίποτα το πιο φυσιολογικό. Απλώς, να: ίσως θα έπρεπε να είμαστε λιγότερο κατηγορηματικοί στη διατύπωση των αρχών, αν όχι για άλλο λόγο, τουλάχιστον για να μην ανησυχήσουμε τα αφελή μυαλά.

Ο νόμος και οι συνέπειές του

Μπορούμε τέλος να αναρωτηθούμε για την εμβέλεια και τις ακριβείς συνέπειες του προτεινόμενου νόμου. Αναφορικά με το σχολείο, το οποίο βρίσκεται στον πυρήνα της διαμάχης, γνωρίζουμε τη βασική ρύθμιση: «Απαγορεύονται στα σχολεία, κολέγια και λύκεια η ένδυση και τα σύμβολα που δηλώνουν θρησκευτική ή πολιτική ένταξη. [...] Οι ενδυμασίες και τα θρησκευτικά σύμβολα που απαγορεύονται είναι τα επιδεικτικά σύμβολα...». Επιδεικνύοντας παράξενες τύψεις, η έκθεση βεβαιώνει στην αμέσως επόμενη παράγρα-

φο πως «δεν επιβάλλει καμία απαγόρευση» (σ. 23, στ. 4): καλό παράδειγμα φροϋδικής άρνησης, σύμφωνα με την οποία αρνούμαστε μεγαλοφώνως αυτό ακριβώς που θέλουμε να πούμε... Ναι όμως! Προφανώς για την επιβολή μιας απαγόρευσης πρόκειται. Ας προσπαθήσουμε λοιπόν να αποτιμήσουμε τις επιπτώσεις της.

Καταρχάς, υποτίθεται πως ο νόμος θα προσφέρει στους διδάσκοντες και στους διευθυντές των σχολείων έναν σαφή νόμο που θα τους επιτρέψει να κρίνουν χωρίς αμφιβολίες για τις παραβατικές περιπτώσεις. Ως προς αυτό, δεν είναι καθόλου καθησυχαστικές οι συζητήσεις που ήδη έχουν αρχίσει γύρω από την ερμηνεία του όρου «επιδεικτικός» και τον καθορισμό του ακριβούς ορίου μεταξύ του επιδεικνυόμενου που είναι απαγορευμένο και του επιτρεπόμενου που είναι διακριτικό. Θα πρέπει αναμφίβολα να περιμένουμε τις αποφάσεις του Διοικητικού Δικαστηρίου και του Συμβουλίου του Κράτους για να οριστεί συγκεκριμένη νομολογία.

Απαριθμώντας τις «δυσκολίες» της κατάστασης που ίσχυε πριν το 1989, η έκθεση Σταζί τονίζει με λίγο παράξενο τρόπο πως «η κατά περίπτωση προσέγγιση προϋπέθετε την ανάληψη ευθυνών εκ μέρους των διευθυντών των σχολείων» (σ. 19, στ. 6). Δεν είναι σίγουρο πως το ενδεχόμενο να αναλάβει ευθύνες ένας διευθυντής σχολείου θα μπορούσε να θεωρηθεί ως δυσκολία· από την πλευρά μου θα θεωρούσα πως ακριβώς αυτό είναι το καθήκον του· σε κάθε περίπτωση πάντως, οι διευθυντές των σχολείων δεν θα είναι εντελώς απαλλαγμένοι από κάθε έγνοια γύρω από αυτό το ζήτημα, καθώς από αύριο ήδη ο διάλογος και η μεσολάβηση θα πρέπει να προηγούνται από κάθε τιμωρία.

Ωστόσο ο νόμος δεν θα είναι άχρηστος: όπως φαίνεται, οι αποβολές θα είναι περισσότερες και πιο διεκπεραιωτικές. Σε δύο περιπτώσεις η επιτροπή Σταζί κρούει τον κώδωνα του κινδύνου στην έκθεσή της για την επιδείνωση του φαινομένου της «εγκατάλειψης τους σχολείου» (σ. 21, στ. 1· σ. 23, στ. 6). Εάν όμως οι προτάσεις της υλοποιηθούν θα συμβάλουν οπωσδήποτε στην επιδείνωση του φαινομένου του καταγγέλει.

Εξάλλου, η επιτροπή Σταζί δήλωσε πως είναι ευαίσθητη στο δράμα που ζουν οι έφηβες και οι κοπέλες σε ορισμένες συνοικίες και βέβαια δεν μπορούμε παρά να συμφωνήσουμε μαζί της. Πώς όμως η απαγόρευση της μαντίλας στο εσωτερικό του σχολείου θα αλλάξει τη ζωή στις συνοικίες; Πώς λένε πως θα αποτελέσει μια «ισχυρή προειδοποίηση» που απευθύνεται στις «ισλαμικές ομάδες» (σ. 23, στ. 4). Κατά τη γνώμη μου θα τους επιτρέψει μάλλον να καταγγείλουν την προσβολή των θρησκευτικών ελευθεριών και να ενίσουν πως η μισαλλοδοξία των δημοσίων αρχών καθιστά άταινες τις προσπάθειες των μετριοπαθών μουσουλμάνων να προσαρμόσουν το Ισλάμ στη Δημοκρατία.

Συνολικά, ο μελλοντικός νόμος δεν θα επιφέρει καμία πραγματική αλλαγή. Δεν πρέπει να απορούμε γι' αυτό. Είναι ουσιαστικά μια άσκηση «πολιτικής παντομίμας». Δεν θα έχει καμία επίπτωση ούτε στο πρόβλημα της ενσωμάτωσης ούτε στο πρόβλημα της ισότητας των φύλων, γιατί, οφείλουμε να επαναλάβουμε, οι αλλαγές σε αυτούς τους τομείς δεν εξαρτώνται κυρίως από νόμους. Όσο για την μαντίλα δεν θα

εξαφανιστεί με ένα μαγικό ραβδί, όσο κι αν το ζήτημα χάσει λίγη από την οξύτητά του, αν όχι για άλλο λόγο, επειδή τουλάχιστον δεν θα απασχολεί τα πρωτοσέλιδα του τύπου.

Πολύ κακό για το τίποτα λοιπόν; Όχι εντελώς. Ας φανταστούμε έναν υστερικό που η φοβία του σχετίζεται με τη σωματική βρωμιά. Υπό το κράτος μιας ακατανίκητης ορμής, πλένει τα χέρια του πενήντα φορές την ημέρα. Το τελετουργικό αυτό τον προφυλάσσει από την εσωτερική του αγωνία και κάθε φορά κερδίζει μια στιγμή ανάπαυλας που του προσφέρει μια περιστασιακή ανακούφιση. Αυτό ακριβώς θα συμβεί με την απαγόρευση της μαντίλας. Ο νόμος θα έρθει στο τέλος μιας παρατεταμένης διαμάχης· κατά τη διάρκεια αυτής της διαμάχης, πολλοί θα έχουν αλλάξει άποψη, κάτι που όπως μας λένε είναι η απόδειξη μιας ανοιχτής και απροκατάληπτης συζήτησης. Καθώς μέχρι τώρα τουλάχιστον όλες οι εξελίξεις έχουν πάει προς την ίδια κατεύθυνση –από την άρνηση προς την αποδοχή του νόμου– εγώ θα έβλεπα σε αυτές μάλλον την ένδειξη πως η υστερία είναι τρομακτικά μεταδοτική. Στο τέλος της, πολιτικοί, δημοσιογράφοι και διανοούμενοι κάθε προέλευσης θα έχουν για μια φορά συμφωνήσει στην ίδια απότιση τιμής στις ρεπουμπλικανικές αξίες. Τέτοιες στιγμές ομοφωνίας και συγχώνευσης είναι σπάνιες και αποτελούν από μόνες τους μια ανταμοιβή. Επιπλέον, αντιμέτωποι με τις σκοτεινές δυνάμεις που μας περιτριγυρίζουν, οι πολέμιοι της μαντίλας θα έχουν την αίσθηση ότι έδωσαν γενναίο αγώνα για την ελευθερία της σκέψης και για την εθνική συνοχή. Κοντολογίς, η ψήφιση του νόμου θα τους προσφέρει μεγάλη ικανοποίηση. Θα είναι το εμφανέστερό του αποτέλεσμα και δεν θα ήταν σωστό να το περιφρονήσουμε.

Βέβαια, το αποτέλεσμα αυτό θα έχει και ένα τίμημα, αλλά μόνον οι σκεπτικιστές θα νοιαστούν· θα θαυμάσουν το γεγονός ότι για να το επιτύχουμε χρειάστηκε στο όνομα της ελευθερίας και της ενσωμάτωσης να ψηφίσουμε ένα νόμο η πιο άμεση συνέπεια του οποίου θα είναι η απαγόρευση και ο αποκλεισμός.

ΥΓ. Δεν σχολίασα το λόγο που έβγαλε στις 17 Δεκεμβρίου ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, γιατί δεν προσφέρει τίποτε καινούργιο στα συμπεράσματα της επιτροπής Σταζί και παίζει στο ίδιο γήπεδο μ' αυτήν: διακεκριμένος φόρος τιμής χωρίς συνέπειες στις μεγάλες αξίες, αυστηροί περιορισμοί στην εφαρμογή τους. Η μόνη πρωτοτυπία του Προέδρου ήταν πως αποσιώπησε κάποια συστατικά που η επιτροπή είχε επινοήσει για να «χρυσώσει το χάπι» στους μουσουλμάνους.

Μετάφραση: Θεόφιλος Τραμπούλης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Istvan Bimbo, γαλλ. έκδοση, *Misère des petits Etats de l' Europe de l'Est*, Paris, l'Harmattan, 1986æ.
2. Sigmund Freud, γαλλ. έκδοση *Nouvelles Conférences sur la Psychanalyse*, Paris, Gallimard, 1984.
3. Istvan Bimbo, ό.π. σ. 436.
4. Εφημερίδα *Le Monde*, 11/12/2003, σ. 11.
5. Εφημερίδα *Le Monde*, 12/12/2003, σσ. 17-24.

Shirin Neshat, «Tooba», 2002

*Hans Haacke 1983-4
«Taking Stock» (ημιτελής)*